



Så här kan det ha sett ut på stranden i Tråsättra. Illustration: Pia Larsson, ur "Vedmora - en gropkeramisk boplats".

Tråsättra – en säljägarboplats

Under stenåldern, för 4500 år sedan, var Tråsättra en ö i ytterskärgården. Här bredde havet ut sig mellan kobbar och skär.

På öns södersida låg en boplats, väl skyddad av omgivande bergknallar. Läget passade utmärkt för säljägare och fiskare. Hit kom de med stockbåtar eller kanoter gjorda av skinn.

På sandstranden byggde familjerna sina hyddor, som troligtvis haft tältdukar av skinn. I Tråsättra hittades spår efter sex stycken. Inga eldstäder fanns inne i dem. Utanför hyddorna verkar man ha kastat ut sina matrester. I en avfallsgrop upptäcktes mängder av fiskben. Själva stranden fungerade som kök, vardagsrum och verkstad.

Förställ dig livet på boplatsen: maten lagas i kokgropar eller över öppen eld i ett lerkärl. Någon tillverkar pilspetsar av skiffer eller kvarts. Andra ägnar sig åt att snida harpuner och fiskekrokar av ben eller horn. Man lagar fiskenät och sömmar på skinnkläder. Runt omkring stöjar barn, som lär sig allt om hur man överlever och klarar sig på egen hand – utan några som helst affärer att handla i.

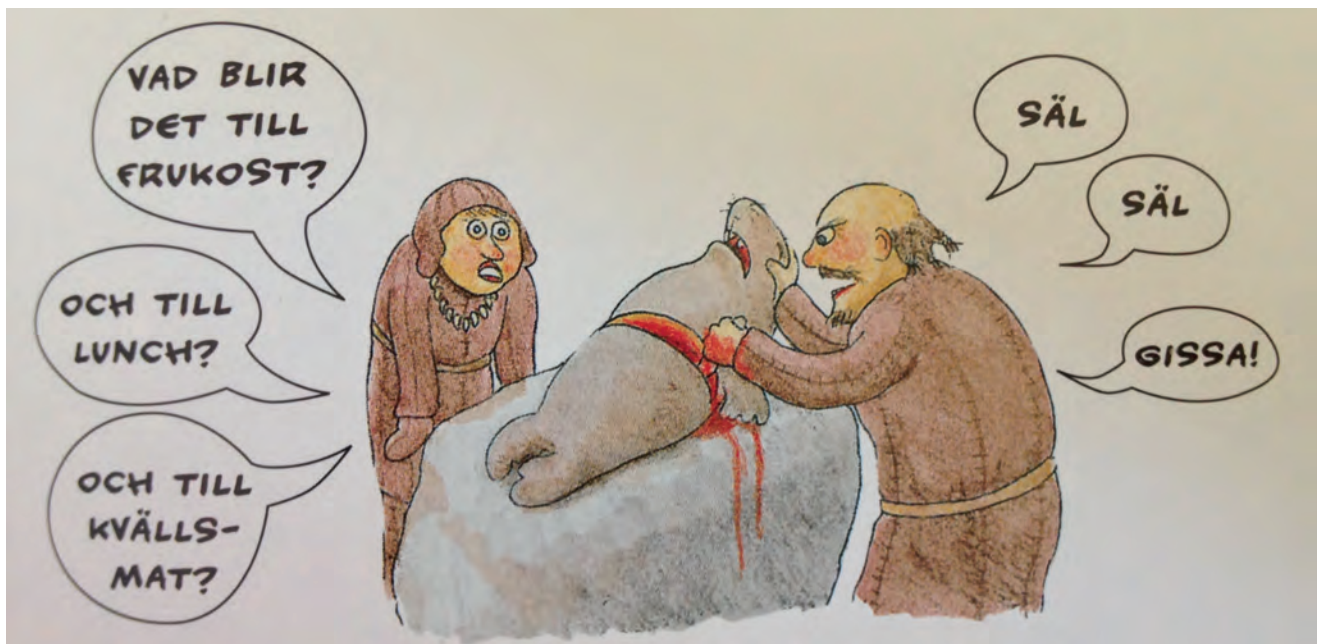
I Tråsättra bodde kanske ett 40-tal personer under cirka 25–50 års tid. Under somrarna var det nästan lika varmt som nere vid Medelhavet – men vintrarna kunde vara kalla och snörika.



Foto: Arkeologerna

Gropkeramisk kultur

Tråsättraborna tillhörde en kultur som vi kallar "gropkeramisk", eftersom deras lerkärl ofta dekorerades med gropar. Den gropkeramiska kulturen existerade 3500 – 2300 före Kristus och bredde ut sig i södra och mellersta Skandinavien och på Åland. De försörjde sig som fiskare, jägare och samlare.



Illustration; Jonathan Lindström ur "Dödshuset - ett mysterium från stenåldern".

Delikata sälögon

Tråsåttarborna hade hela naturen som sitt skafferi. Havet var fullt av fisk och på öarna solade sälarna. I skogarna strövade vildsvin, älg och rådjur och man hade stor kännedom om ätliga växter.

Från sälarna fick man kött, inälvor och blod till palt. Sälögon lär vara en delikatess! Sälen gav också skinn till kläder, senor till sytråd och strängar till pilbågar. Av benen täljdes harpuner och metkrokar.

Havet var rikt på fisk. Bäver och skogsmård jagades för pälsens skull och sjöfågel för dun och kött. Mjöl fanns, trots att säljägarna inte odlade. Exempelvis kunde mjöl malas av svinmålla. I Tråsåttra har vi funnit flera malstenar. Man har också malt direkt på en berghäll.

Genom att undersöka matavfallet, det vill säga rester av djurben, kommer vi att få reda på vad man ätit just här. Än är utgrävningens benexpert inte klar med sin analys, men hittills har han hittat ben från:

- Vikare och grönländssäl
- Tumlare
- Älg
- Svin
- Skogsmård
- Bäver
- Andfågel
- Fisk: abborre, gädda, strömming, karpfisk och sik

Vi fann mängder av keramikbitar som hört till lerkärl som man lagat och lagrat mat i. I dem kan det finnas spår efter

fetter. När dessa analyseras i laboratorium kan man få reda på vilka växter och djur de kommer ifrån. Man kan också ta jordprover och leta efter spår av fröer, frukter och rötter. Dessa kan ha bevarats om de blivit brända.

Kosten var varierad, även om 90 procent av alla ben på gropkeramiska boplatser brukar komma från säl. Ben från fisk har ofta brutits ned.

Från maten kom också parasiter och maskar, som gjorde tillvaron svår för stenåldersmänniskorna. De led troligen av magvärk och ständiga diarréer.

Växterna som samlades in kunde både användas till mat och som råmaterial till tråd, stoppning, taktäckning med mera. Vi hittade brända hasselnötsskal i Tråsåttra. En enda näve hasselnötter ger en tredjedel av dagens kaloribehov. Än vet vi inte vilka andra växter som Tråsåttarborna samlade in, men dessa växte i Sverige på den här tiden:

- Brännässla – god till soppa. Efter rötning kan dess fibrer användas som sytråd eller snöre.
- Svinmålla – kan ätas som spenat, och fröerna malas till mjöl
- Vårklynne – sallad
- Mjölke – späda skott kan ätas som sparris. Fröhåren kan bli till stoppningsmaterial och rötterna malas till mjöl.
- Vass – jordstammen kan malas till mjöl, skotten på rotstocken är söta när de äts färska. Bra som taktäckning.
- Kavedun – den omogna kolven kan kokas och ätas som majscolv.



Sänke av glimmerskiffer. Foto: Arkeologerna

Hemmagjorda redskap

För att leva ett liv som jägare, fiskare och samlare krävdes bra redskap. En del material har kommit långväga ifrån; skiffer från norra Sverige och flinta från Skåne.

Vi hittade pilspetsar av skiffer och flinta, men de kunde också tillverkas av kvarts. Med en större sten slog man på det ämne som skulle bli ett redskap. Till marken föll då skarpa stenflisor som bearbetades till pilspetsar, knivar, skrapor och sylar.

Skrapor användes för att skrapa bort fett på djurhudar och för att bearbeta trä. Med sylarna gjordes hål. Mejslar av grönsten användes för att snida i trä, ben och horn. Yxorna var ofta gjorda av grönsten. Skaftet av trä som stenyxorna suttit på är sedan länge förmultnade.



Pilspets av skiffer. Foto: Arkeologerna

Pilbågar tillverkades av trä, själva strängen gjordes av en sena. Har man tur kan sådana hittas i våtmarker, där trä bevaras. Harpuner täljdes fram ur ben och horn och var försedda med vassa hullingar.

Metkrokar gjordes av ben. Ett nätsänke som vi hittade var gjort av glimmerskiffer. Andra fiskeredskap som nät och mjärdar var gjorda av växtfiber och tunna rötter och finns därför mycket sällan bevarade i det arkeologiska materialet.



Mejsel av grönsten. Foto: Arkeologerna



En av Tråsättras förmodade gravar. Graven var cirka en halv meter djup och färgad av rödockra.
Foto: Arkeologerna

Döden i Tråsättra

Det var farligt att vara människa på stenåldern. Barnadödligheten var hög, och många kvinnor dog när de födde barn. Säkert drunknade också många på riskabla resor över öppet hav – eller i väpnade konflikter.

Men de som överlevde dessa faror kunde bli ganska gamla, bortemot 60 – 70 år. På skelett från tiden kan man se att en del har förslitningsskador i armar och rygg, kanske för att de paddlat mycket.

De döda begravdes på boplatserna, nära hyddorna. Vi tror att vi har hittat 6 – 7 gravar i Tråsättra. Det är avlånga, stenfyllda anläggningar som färgats röda med rödockra. Inga skelett hittades i gravarna, bevarandeförhållanden för ben i Mälardalen är nämligen dåliga.

På Gotland däremot finns hundratals välbevarade gravar från tiden. Där kan man se att de döda ofta begravdes på rygg, med gravgåvor som yxor, fiskeredskap och pärlor av tänder och ben. Men gravarna såg inte alltid ut så här. Ibland lades utvalda skelettdelar i en grop på boplatserna, andra gånger spriddes de ut på marken. Ofta ströddes rödockra över den avlidne.

De döda fick inte alltid vila i frid. I flera gotländska gravar har man tagit bort den dödes skalle. I ett fall har man plockat bort alla tänder och sedan lagt ned dem i gravens så att tänderna bildar ett leende. Hörntänderna har man bytt ut mot griständer.

Även så kallade dödshus förekommer. De fungerade troligtvis som en byggnad där man tog bort mjukdelarna från skelettet före begravningen.

Lerfigurerna

I Tråsättra var djur livsviktiga, eftersom de utgjorde basen för hela existensen. Även för religionen spelade björnar, sälar, fiskar och älgar en viktig roll. Troligtvis hade man totemdjur, som människorna identifierade sig med.

Små djurskulpturer av bränd lera, ben och horn hittas ofta på gropkeramiska boplatser. Tråsättra är inget undantag, här påträffades många lerfigurer som föreställer både djur och människor. Kanske trodde man att figurerna kunde utgöra skydd eller ge bättre jaktlycka? De kan också ha illustrerat berättelser om säljägarnas mytologi och plats i tillvaron.

Lerfigurer är vanliga på gropkeramiska platser och förekom också bland jägare i Finland och Ryssland vid samma tid. Men att arkeologerna skulle hitta så många och dessutom så välbevarade i Tråsättra kom som en överraskning.

Flera av lerfigurerna föreställer en skäggig man som tittar upp mot himlen. En hittades inne i något som kan vara en kulthydda. Runt hyddan syntes spår efter stolpar, som tydligen omgivit byggnaden. Framför ingången hade någon ställt två lerkärl. Här fanns också ett stolphål, där en totempåle kan ha stått. Kanske höll boplatsens schaman till här?



Vad kan det här vara för djur?
Foto: Arkeologerna



Kvinnofigur. Dekoren ger en idé om hennes klädedräkt.
Foto: Arkeologerna



En skäggig man tittar upp mot skyn.
Foto: Arkeologerna



Varför gjordes undersökningen?

Utgrävningen i Tråsättra genomfördes eftersom det ska byggas ett nytt bostadsområde på höjden ovanför fyndplatsen. En arkeologisk förundersökning visade att det funnits en boplatz från stenåldern på det område där en tillfartsväg planerats.

Kulturmiljölagen säger att fornlämningar ska bevaras, men Länsstyrelsen kan ge tillstånd till att fornlämningar tas bort, till exempel i samband med väg- och bostadsbygge. Då måste alltid en arkeologisk undersökning av fornlämningen göras. Uppdraget gick till Arkeologerna vid Statens historiska museer som utförde arbetet under hösten 2016.

Med största sannolikhet undersöktes minst 95 procent av boplatzen. Möjligtvis kan det finnas ytterligare boplatzlämningar precis norr om den undersökta ytan, vid berghällarna. Men eftersom det området inte berörs av bygget får de ligga kvar.

En del har tyckt att det var tråkigt att boplatzen inte fick ligga orörd. Kunde man inte ha byggt vägen och bostäderna någon annanstans?

För tyvärr är det så; när arkeologerna undersöker en hydda, en eldstad eller en grav så förstör man i detsamma fornlämningen. Det går inte att återskapa de gamla spåren, när de väl är utgrävda. Å andra sidan är det här det enda sättet att få ny kunskap om forntiden.

Utgrävningen i Tråsättra kommer att ge oss ytterligare några pusselbitar som målar upp en bild av livet under stenåldern.

Vad händer nu?

Nu är arkeologerna och en mängd andra specialister i färd med att tolka allt material som grävts fram i Tråsättra. Benmaterialet ska gås igenom, redskapen undersökas och jordprover analyseras. Inom några år kommer allt att mynna ut i en vetenskaplig rapport, som kommer att läggas ut på Riksantikvarieämbetets hemsida. Det kommer också en populärvetenskaplig bok om utgrävningen.

När rapporten är klar gör Riksantikvarieämbetet en fyndfördelning, vilket innebär att man bestämmer vilket museum som ska få införliva fynden i sina samlingar.

Också Österåkers kommun arbetar för att bevara och förmedla den kunskap vi tack vare undersökningen fått om säljägarnas historia. En del av det undersökta området – en härd och en håll med spår av malning – kommer att bevaras och platsen uppmärksammas.

Jägare och bönder under stenåldern

När Tråsåttborna levde som jägare och samlare, försörjde sig andra i Skandinavien som bönder. Bönderna bodde i långhus, odlade och hade grisar, getter och kor. En del döda begravdes i megalitgravar – gravar byggda av stora stenar. Bönderna tillbad troligen andra gudar än jägarna, förmodligen fruktbarhetsgudar som skulle se till just deras behov.

DNA-analyser har visat att de första bönderna i Sverige har sina rötter i Mellanöstern. Jordbruket kom hit via invandrare som anlände för cirka 6000 år sedan.

DNA från gotländska jägare och samlare från gropkeramisk tid skiljer sig stort från böndernas. Genetiskt liknar jägarna mest personer som idag bor i norra Europa, till exempel i Finland, Ryssland och på Orkneyöarna.

Forskare har undersökt pigmentering från en västgotisk bonde och en gotländsk jägare som båda levde på stenåldern. Bonden hade troligen mörkt hår, ljus hud och bruna ögon, medan jägaren sannolikt var mörkhyad och blåögd. Men om alla skandinaviska bönder och jägare såg ut på det viset går inte att säga.

Säljägarna i Österåker

En utställning om utgrävningarna i Tråsättra.
Galleri Vågen, Österåkers bibliotek
14 januari – 9 februari 2017

Utställningstext och bildspel: Kristina Ekerö Eriksson, Tidsresan AB
Foto: Arkeologerna, Gun Larsson
Faktaundersökning: Magnus Artursson, Arkeologerna
Digital produktion: AHA Produktion
Formgivning och tryck: Täbykopia
Produktion: Birgit Lindholm, Kultur- och fritidsförvaltningen, Österåkers kommun

Tack till DN som låter oss visa inslaget från DN-tv i samband med reportaget från Tråsättra och till Österåkers hembygds- och fornminnesförening som bidragit med tidningsklipp.

